

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ТІТОМИР ОКСАНА СЕРГІЇВНА

УДК 34.023

**ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, доцент **Процюк Ігор Валерійович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри теорії держави і права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Серьогін Віталій Олександрович**, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, професор кафедри конституційного, муніципального і міжнародного права

кандидат юридичних наук, доцент **Бочаров Дмитро Олександрович**, Академія митної служби України, декан юридичного факультету

Захист відбудеться « 15 » грудня 2015 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано « 11 » листопада 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю. Є. Атаманова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Впровадження демократичних засад державного розвитку в Україні зумовлює необхідність виховання людини в дусі нових суспільних поглядів. Реалізація цінностей демократії, правової держави і громадянського суспільства є неможливим без самоорганізації та соціальної активності громадян, що зумовлені належним рівнем їх політико-правової культури і правосвідомості, впливом правового виховання, яке займає особливе місце у формуванні духовного світу особистості, її культури, активної життєвої позиції. Це вказує на актуальність звернення до питань світоглядних та методологічних основ правового виховання, дослідження його практичних моделей, аналізу взаємозв'язку правового виховання та правової культури як факторів розвитку української державності, обговорення стану й перспектив становлення правової культури та правового виховання в сучасній Україні.

Дослідження правового виховання дозволяє більш глибоко зрозуміти природу самого права, закономірності його впливу на свідомість і поведінку учасників суспільних відносин, а також характер зумовленості змісту права пануючими в суспільстві уявленнями про справедливість, свободу, гуманізм та інші правові цінності, що великою мірою формуються завдяки правовому вихованню.

Від того, наскільки людина, яку не випадково образно називають «істотою, що ставить запитання» («question-asking beings»), є обізнаною в сфері права, багато в чому залежить її життєве самовизначення. Це зумовлено тим, що набуття знань у процесі правового виховання пов'язане з поглибленням розуміння дійсності і розвитком інтересу до правових ідеалів сучасного суспільства. Правове виховання сприяє закріпленню здатності правильно орієнтуватися в складних конфліктних ситуаціях, а цілеспрямоване правове виховання дає потужний поштовх розвитку правосвідомості.

Питання правового виховання досліджувалися багатьма науковцями, а саме такими як: С. Алексєєв, В. Бабкін, О. Гранін, В. Гойман, С. Гусарєв, Д. Керімов, М. Козюбра, В. Копейчиков, О. Лукашева, П. Недбайло, Є. Назаренко, П. Рабінович, Т. Радько, В. Сальнікова, О. Скакун, О. Слюсаренко, О. Тихомиров, О. Шмоткін, І. Яковюк та ін. На сучасному етапі розвитку вітчизняної юридичної науки проблемами правового виховання займаються такі вчені-юристи, як В. Андрейцев, Д. Бочаров, С. Демський, В. Колісник, Л. Марченко, С. Матвєєв, О. Орлова, Л. Павловська, О. Петришин, С. Погребняк, В. Серьогін, Ю. Сміщук, В. Тацій та ін. Відповідні дослідження у межах інших суспільних наук проводили

вчені В. Воднік, О. Данильян, О. Дзьобань, Л. Герасіна, В. Головченко, Ю. Калиновський, Є. Коваленко, О. Кондратюк, А. Кутиркін, Н. Осипова, М. Требін, М. Щербань та ін. Незважаючи на розмаїття поглядів щодо різних аспектів правового виховання, його зміст, моделі практичної реалізації, напрями впливу на суспільні відносини і на розвиток самої правової системи потребують подальшого дослідження й вдосконалення.

Усе це обумовлює актуальність загальнотеоретичного аналізу широкого кола питань щодо природи, змісту та видів правового виховання, його ролі в правовому регулюванні суспільних відносин на сучасному етапі державотворення в Україні й забезпеченні належної реалізації прав людини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах та відповідно до цільової комплексної програми «Теоретичні проблеми розвитку державотворчих процесів та правової системи України» (державна реєстрація № 0111U000969).

Тему дисертації затверджено вченою радою Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (протокол № 4 від 20.12.2013 р.).

Мета й задачі дослідження. Метою цієї роботи є надання загальнотеоретичної характеристики правового виховання шляхом визначення його поняття, структури і видів, основних форм здійснення та кола суб'єктів правового виховання, а також окреслення головних завдань на сучасному етапі державотворення в Україні.

Для досягнення вказаної мети поставлено такі завдання:

- визначити тип праворозуміння, який має становити основу правового виховання на сучасному етапі державотворення в Україні;
- розкрити значення правової соціалізації особи і з'ясувати роль правового виховання в цьому процесі;
- визначити поняття правового виховання, його зміст, основні форми здійснення;
- окреслити коло суб'єктів правового виховання і визначити основні напрями реалізації ними завдань в сфері правового виховання;
- з'ясувати співвідношення між поняттями правової культури, правосвідомості і правового виховання, а також провести розмежування між правовим вихованням і правовою освітою;
- надати характеристику основним напрямам реалізації завдань правового виховання на сучасному етапі державотворення в Україні;

- розкрити особливе значення правового виховання в сфері прав людини;
- з'ясувати роль інститутів громадянського суспільства в поширенні правових знань в суспільстві;
- визначити міжнародні і національні стандарти правового виховання в сфері прав людини;
- виявити основні проблеми, вирішенню яких має сприяти правове виховання на сучасному етапі державотворення в Україні.

Об'єктом дослідження виступає ідеологічна складова правової системи суспільства і фактори, що впливають на її формування і розвиток.

Предметом дослідження є правове виховання, його зміст і значення на сучасному етапі державотворення в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою наукової роботи стали загальнофілософські підходи, а також загальнонаукові, спеціальнонаукові та власні правові методи.

Діалектичний підхід дозволив за допомогою принципів об'єктивності, розвитку, всебічності, конкретності й діалектичної протилежності обґрунтувати закономірний характер розвитку правової соціалізації особи, виявити основні напрями впливу цінностей на цей процес, довести взаємозв'язок і взаємозумовленість природно-правового типу праворозуміння та ефективності правового виховання. На основі антропологічного підходу розкрито природу правового виховання та його основних різновидів з точки зору людського виміру. Вихідною тезою дослідження стало твердження про те, що сама людина в процесі правового виховання не повинна спримайтися виключно як об'єкт, пасивна істота. Вона виступає як суб'єкт свого формування і розвитку. Крім того, дослідження спирається на антропологічні засади, які лежать в основі будь-якого процесу виховання. При вивченні правового виховання важливе місце в методологічному апараті зайняв синергетичний метод, з використанням якого розкрито природу окремих різновидів правового виховання як певної форми самоорганізації учасників суспільного життя.

У дослідженні було використано системний метод, за допомогою якого правове виховання досліджено як певну структурно-функціональну цілісність, яка виникає і розвивається під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Крім того, системний метод забезпечив дослідження елементної структури правового виховання. Вказаний метод також використано для визначення ролі правової виховання у правовій соціалізації особи. За допомогою прийомів логічного методу узагальнено представлені в науці підходи до розкриття природи правового виховання, проведено класифікацію його різновидів. Історичний метод було використано для визначення

тенденцій, які характеризують розвиток уявлень про правове виховання і вплив праворозуміння на нього, а також для розкриття хронології формування міжнародних стандартів в сфері правового виховання.

Формально-юридичний метод використано під час вивчення міжнародних документів, які визначають стандарти правового виховання, а також національного законодавства України, статутних документів громадських організацій, які здійснюють діяльність в сфері прав людини.

Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити порівняльний аналіз різних видів правового виховання, практичних моделей його реалізації тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація надає загальнотеоретичну характеристику правового виховання з точки зору його ролі на сучасному етапі державотворення в Україні.

У роботі сформульовано і обґрунтовано наукові положення, які виносяться на захист:

уперше:

– сформульовано завдання правового виховання на сучасному етапі державотворення в Україні, до яких віднесено: 1) створення передумов для переходу від зовнішнього контролю за правомірністю поведінки до самоконтролю, що підвищує ефективність правового регулювання, забезпечує стабільність правопорядку й знижує тиск на правову інфраструктуру; 2) залучення громадян до участі у виробленні суспільно важливих рішень шляхом поширення цінностей самовираження; 3) забезпечення змістовної легітимації позитивного права шляхом доведення до учасників суспільних відносин відповідних правових цінностей та їх сприйняття ними через правосвідомість; 4) сприяння утвердженню толерантності в суспільстві шляхом поширення знань про інші культури, способи самовираження і прояви людської індивідуальності; 5) створення передумов утвердження в суспільстві верховенства права як основоположного елементу його конституційної традиції; 6) формування правової активності учасників суспільних відносин завдяки інтеріоризації правових цінностей, розвитку стійкого переконання у справедливості норм права;

– розкрито стадії правової соціалізації, серед яких названо: 1) доконвенційну, коли особа при визначенні моделі юридично значущої поведінки виходить із того, наскільки та чи інша дія задовольняє її власні потреби, а також керується страхом перед покаранням; 2) конвенційна, на якій особа усвідомлює необхідність дотримання юридичних правил задля підтримання стабільності правової системи суспільства, забезпечення правового порядку; 3) постконвенційна, на якій людина при визначенні моделі поведінки звертається до універсальних правових цінностей і основоположних принципів права;

– визначено елементи правового виховання на підставі узагальнення положень міжнародних документів, які визначають стандарти у сфері прав людини, серед яких названо: а) зміцнення поваги прав людини та основних свобод; б) всебічний розвиток людської особистості і почуття людської гідності; в) сприяння взаєморозумінню, терпимості, рівності чоловіків і жінок, толерантності у відносинах між представниками усіх націй, корінних народів та меншин; г) надання всім людям можливості ефективно брати участь у житті вільного і демократичного суспільства, в якому панує право; д) розбудова й підтримання миру; е) заохочення сталого розвитку в інтересах суспільства та соціальної справедливості;

удосконалено:

– визначення правового виховання як закономірного і поступового впливу на розвиток особистості з метою формування в неї установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій для утвердження певної системи правових знань, умінь і навичок, правового мислення, високої правової культури. Такий вплив характеризується спрямованістю на глибоке розуміння цінності права, свідоме ставлення до прав та обов'язків, повагу до правопорядку, готовність дотримуватися і сумлінно виконувати юридичні приписи, які відповідають універсальним правовим цінностям і основоположним принципам права;

– підхід до розуміння правового виховання, за яким учасник суспільних відносин розглядається не тільки як об'єкт правового виховання, але й одночасно як його суб'єкт. Будь-який вид правового виховання представляє собою двосторонній процес, який потребує включеності до нього особи, на яку спрямовано правовиховний вплив, її відкритості правовим знанням, внутрішньої готовності до сприйняття відповідної інформації, активної участі в самому процесі правового виховання;

– обґрунтування неприпустимості звуження кола суб'єктів правового виховання шляхом включення до їх числа тільки державних органів та інших державних (або офіційно визнаних державою) інституцій. Основними суб'єктами правового виховання визначено самого адресата правового виховання, сім'ю, інститути громадянського суспільства, державу;

– визначення правового виховання в сфері прав людини як інформаційно-роз'яснювальної діяльності, спрямованої на виховання універсальної культури прав людини. Виховання в галузі прав людини не тільки слугує джерелом знань про права людини та про механізми їх захисту, воно також формує навички, необхідні для реалізації прав людини в повсякденному житті, заохочує моделі поведінки, необхідні для захисту прав усіх членів суспільства;

– розкриття ролі громадянського суспільства в утвердженні правової вихованості, яка великою мірою пояснюється тим, що при спілкуванні з іншими індивідами та провадженні діяльності, в яку включаються останні, людина одержує якість суб'єкта комунікації, учасника правового дискурсу;

набули подальшого розвитку:

– підхід, за якого формування системи правового виховання має базуватися на усвідомленні того, що право не може відігравати роль регулятора суспільних відносин, не набувши справедливого характеру, його спрямованості на утвердження соціальної цінності людини, її невід'ємних прав і свобод, прищеплення громадянам правових цінностей, переконань, мотивів і установок з метою втілення верховенства права, стимулювання правової активності, створення необхідних правових засад для вільного розвитку громадянського суспільства;

– розуміння правової соціалізації як процесу засвоєння певних правових знань, цінностей і норм, передання й набуття досвіду у сфері права, накопиченого попередніми поколіннями, що дозволяє особі стати повноправним учасником правових відносин, орієнтуватися в складних суспільних процесах, робити усвідомлений вибір моделі поведінки в юридично значущих ситуаціях;

– виокремлення таких основних форм правового виховання, як: самовиховання; виховання поваги до права в сім'ї; викладання юридичних дисциплін в загальноосвітніх закладах; юридична підготовка в професійно-технічних і вищих навчальних закладах неюридичного профілю, у тому числі поширення поряд із загальними, спеціальних знань в сфері права, пов'язаних зі сферою майбутньої професійної діяльності; правове виховання майбутніх юристів; популяризація правових знань вченими-юристами, громадськими, зокрема, правозахисними організаціями, іншими інститутами громадянського суспільства; проведення заходів правоосвітнього характеру органами публічної влади, створення координаційно-методичних рад з правової освіти населення тощо;

– розкриття кола адресатів правового виховання, якими, залежно від правовиховних цілей, а також суб'єкта, який реалізує правовиховні заходи, може виступати як все населення країни, так і окремі соціальні групи (студенти, державні службовці, представники національних меншин, особи з обмеженими фізичними можливостями, пенсіонери, внутрішньо переміщені особи тощо), або навіть конкретна особа (наприклад, якщо йдеться про правове виховання в сім'ї або самовиховання).

Практичне значення. Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки, практичні пропозиції можуть бути застосовані:

у науково-дослідницькій сфері – для подальшого дослідження проблем правового виховання та його ролі в утвердженні цінностей демократії, правової держави і громадянського суспільства;

у правотворчій діяльності – як теоретичний матеріал при опрацюванні і прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, що визначають засади реалізації державної політики у сфері освіти, навчання і виховання;

у правозастосовній сфері – при узагальненні судової практики, наданні рекомендацій із застосування законодавства, що визначає правовий статус окремих інститутів громадянського суспільства при здійсненні ними правовиховних заходів;

у навчальному процесі – при підготовці підручників, науково-методичної літератури та викладанні навчальних курсів «Теорія держави і права», «Юридична деонтологія»;

у правовиховній роботі – для підвищення правової культури громадян України, їх поінформованості щодо можливості реалізації своїх прав і свобод.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації обговорювались на засіданнях кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Ключові положення роботи були представлені автором на міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах, серед яких: «Права та обов'язки людини в сучасному світі» (м. Одеса, 14-15 листопада 2014 р.), «Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів» (м. Київ, 21–22 листопада 2014 р.), «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Львів, 30-31 січня 2015 р.), «Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи» (м. Дніпропетровськ, 3-4 квітня 2015 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки, сформульовані в дослідженні, знайшли відображення у 9 наукових працях, у тому числі чотирьох статтях у фахових наукових виданнях України, одній статті у науковому періодичному виданні іншої держави і чотирьох тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які включають в себе шість підрозділів, а також висновків і списку використаних джерел (410 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 213 сторінок, з яких 166 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються її зв'язок з науковими планами та програмами, мета й задачі, об'єкт і предмет, методологія дослідження, новизна та практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача в їх одержанні, відомості про апробацію результатів роботи, публікації, структуру й обсяг дисертації.

У **розділі 1 «Загальна характеристика правового виховання»** розкрито вплив природно-правового типу праворозуміння на визначення ролі правового виховання у поширенні правових знань в суспільстві, формуванні правової свідомості й підвищенні правової культури населення. Окрему увагу приділено з'ясуванню змісту правового виховання, основних форм і моделей його здійснення. Теорія правового виховання розглядається в контексті західного (світського) суспільства, в якому легітимація права забезпечується його відповідністю загальнолюдським цінностям – справедливості, свободі, гуманізму, рівності, толерантності.

У *підрозділі 1.1 «Природно-правове розуміння права як ідейна основа правового виховання»* констатовано, що встановлення сутності правового виховання і розкриття його значення на сучасному етапі державотворення в Україні великою мірою залежить від розуміння самого права, адже «інтерпретація правового світогляду неминуче зумовлюватиметься праворозумінням його носія» (П. Рабінович). Крім того, сам зміст правовиховного впливу великою мірою залежатиме від того, який тип праворозуміння покладено в його основу.

Розглянуто представлені в юридичній науці типології праворозуміння з точки зору їх впливу на процес правового виховання. Обґрунтовано, що в аспекті досліджуваної проблематики найбільший інтерес представляє поділ типів розуміння права на природно-правовий і позитивістський, оскільки основна відмінність між ними полягає у відношенні до ціннісного аспекту права. Для інших способів осмислення правової реальності проблема необхідності оцінки права з точки зору надправових (або надпозитивних) цінностей не є ключовою. Підкреслено, що саме природно-правове розуміння права як регулятора, який формує у членів суспільства відповідний світогляд, сприяє визнанню ними цінності та соціальної значущості свободи, гуманізму, демократії, справедливості, толерантності, верховенства права тощо, має лежати в основі правового виховання на сучасному етапі державотворення в Україні, виступати принципом, що пронизує всю його систему, охоплює кожен його елемент, підпорядковує собі завдання правового виховання.

Сприйняття природного права як ціннісного явища здобуває особливе практичне значення в умовах кардинальних суспільних перетворень, нових

підходів до становища людини в суспільстві. Правове виховання, що має в своїй основі природно-правовий тип праворозуміння, покликане забезпечити конструктивне запобігання й подолання конфліктів на основі консенсусу, досягнення паритетних компромісів між людьми, укріплення солідарності й терпимості у суспільних відносинах.

У підрозділі 1.2 «Роль правового виховання у правовій соціалізації особи» наголошено, що стабільне функціонування правової системи суспільства, збереження цілісності соціального організму передбачає необхідність постійного відтворення і розвитку правової культури, яке здійснюється через засвоєння і прийняття людьми її норм, цінностей і моделей поведінки. Це зумовлює потребу з'ясування природи і механізму правової соціалізації особи й ролі правового виховання в ньому.

Розглянуто представлені в соціологічній, політологічній, антропологічній, педагогічній, психологічній науках підходи до характеристики соціалізації особи. Розкрито стадії правової соціалізації зі зверненням до моделей морального (Л. Колберг) і правового (Дж. Тапп, Ф. Левін) розвитку. На першій, доконвенційній, стадії особа при визначенні моделі поведінки виходить із того, наскільки та чи інша дія задовольняє її власні потреби, а також керується страхом перед покаранням. На конвенційному рівні особою керує переконання в тому, що дотримання юридичних правил зумовлено конформістською поведінкою людей і їх бажанням виправдати сподівання оточуючих. Постконвенційна стадія характеризується тим, що людина при визначенні моделі поведінки звертається до універсальних правових цінностей і основоположних принципів права. Особа на цій стадії розуміє в цілому конвенційний характер правових норм, тому для неї особливої значущості набуває їх відповідність вимогам справедливості, свободи, гуманізму, рівності. Невідповідність встановлених державою юридичних приписів універсальним правовим цінностям і основоположним принципам права призводить до втрати нами характеру правових в очах особи. Фактично кожній з цих стадій відповідає той чи інший вид правомірної поведінки: на доконвенційному рівні – маргинальна поведінка; на конвенційному – конформістська; на постконвенційній стадії – правова активність.

У підрозділі 1.3 «Поняття правового виховання та його зміст» за основу дослідження взято розуміння виховання як процесу цілеспрямованого, планомірного, безперервного впливу на розвиток особистості з метою формування в неї відповідних установок, переконань, понять, принципів, ціннісних орієнтацій як елементів її світогляду. Процес виховання, у тому числі правового, триває упродовж всього життя людини, на відміну від

правової освіти, що представляє собою наявну на певний момент часу сукупність знань, умінь і навичок, а також професійних і світоглядних якостей, отриманих у підсумку процесу навчання, що підтверджується державною атестацією і які є необхідними для роботи за фахом.

Правове виховання включає в себе в якості компонентів формування правосвідомості (опанування правовими знаннями; вироблення позитивного ставлення до правових норм; переконаність як основи соціальної справедливості й захищеності кожної особи) й вироблення досвіду правомірної поведінки.

Надано характеристику форм правового виховання, серед яких основними є: 1) самовиховання; 2) виховання поваги до права в сім'ї; 3) викладання юридичних дисциплін в загальноосвітніх закладах; 4) юридична підготовка в професійно-технічних і вищих навчальних закладах неюридичного профілю, у тому числі поширення поряд із загальними, спеціальних знань в сфері права, пов'язаних зі сферою майбутньої професійної діяльності; 5) правове виховання майбутніх юристів; 7) популяризація правових знань вченими-юристами, громадськими, зокрема, правозахисними організаціями, іншими інститутами громадянського суспільства; 8) проведення заходів правоосвітнього характеру органами публічної влади, створення координаційно-методичних рад з правової освіти населення (досліджено на прикладі діяльності Харківської обласної міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення).

Обґрунтовано, що правова вихованість членів суспільства великою мірою залежить від якості законодавства, практики й форм правозастосування, стану судового захисту прав й свобод людини, дотримання правових вимог представниками державної влади, повноти реалізації на практиці принципу невідворотності покарання, у тому числі незалежно від соціального статусу, походження, займаної посади тощо.

У **розділі 2 «Правове виховання в сфері прав людини»** розкрито завдання правового виховання в умовах демократичного державно-правового режиму, а також ролі інститутів громадянського суспільства в поширенні знань про право та формуванні ціннісного відношення до нього. Окрему увагу приділено значенню на сучасному етапі державотворення в Україні правового виховання в сфері прав людини.

Підрозділ 2.1 «Завдання правового виховання на сучасному етапі державотворення в Україні» розкриває основні завдання, реалізацію яких покладено суспільством на функціонуючий в ньому механізм правового виховання, з огляду на перехідний етап розвитку державотворчих процесів в країні.

Констатовано, що сучасний етап державотворення в Україні може бути охарактеризований як перехідний, транзитивний (за даними Freedom House Україну в доповіді «Nations in Transit 2015» віднесено до країни з перехідним, або гібридним, режимом). І один із визначальних факторів успішності його завершення – стан правової культури населення, його довіра до права, готовність відстоювати цінності правової держави й реалізовувати на практиці вимоги верховенства права, здійснювати контроль за публічною владою тощо.

Результати соціологічних досліджень свідчать, що в Україні залишається вкрай низьким рівень довіри до інституцій публічної влади; населення, особливо в сільській місцевості, погано ознайомлено із правами і свободами людини і громадянина, а також із механізмами їх захисту, з моделями і способами здійснення громадського контролю за публічною владою, основними напрямками впливу громадськості на формування і здійснення державної політики тощо.

Серед завдань правового виховання на даному етапі державотворення в Україні названо:

1) створення передумов для переходу від зовнішнього контролю за правомірністю поведінки до самоконтролю, що підвищує ефективність правового регулювання, забезпечує стабільність правопорядку й розвантажує правову інфраструктуру;

2) залучення громадян до вироблення суспільно важливих рішень. Поширення в процесі правового виховання цінностей самовираження (Р. Інглхарт) спонукає людей вимагати створення інститутів, які дозволяють їм діяти за власним вибором. Зокрема, цінності самовираження мотивують людей до боротьби за свої громадянські й політичні права;

3) забезпечення змістовної легітимації позитивного права шляхом доведення до учасників суспільних відносин відповідних правових цінностей та їх сприйняття ними через правосвідомість. Умовою довіри учасників суспільних відносин до встановленого в офіційних джерелах права має виступати його відповідність універсальним правовим цінностям і основоположним принципам права. Це ті «цінності, які знімають момент байдужості в поведінці правового суб'єкта, і без них феномен права був би неможливим» (С. Максимов);

4) сприяння утвердженню толерантності в суспільстві шляхом поширення знань про інші культури, способи самовираження і прояви людської індивідуальності, пояснення ідеї рівності й недискримінації незалежно від походження, раси, гендеру, віку, мови, соціального положення, способу життя, релігійних, ідеологічних або політичних переконань, фізичної,

ментальної або психологічної неспроможності, освіти, сексуальної орієнтації тощо. Толерантне відношення розглядається як соціальна цінність, що забезпечує права людини, свободу і безпеку. Виховна діяльність є головним засобом забезпечення толерантності в суспільстві (Декларація принципів толерантності, ЮНЕСКО, 1995);

5) створення передумов утвердження в суспільстві верховенства права як основоположного елементу його конституційної традиції. Неодмінною передумовою верховенства права є формування в населення відповідного юридичного світогляду, що є неможливим без правового виховання. Верховенство права утверджується в суспільстві зовсім не через прийняття легітимних рішень; для цього необхідний певний рівень правосвідомості значної частини суспільства (С. Погребняк);

6) формування правової активності учасників суспільних відносин завдяки інтеріоризації правових цінностей, розвитку стійкого переконання у справедливості норм права. Система правового виховання має бути побудована таким чином, щоб людина, маючи позитивні соціально-правові установки, перетворювалася на активного діяльного суб'єкта, що наділений вмінням усвідомлювати й оцінювати універсальні правові цінності, реалізовувати відповідно до них свої права і свободи.

У підрозділі 2.2 «Поняття й елементи правового виховання в сфері прав людини. Право знати свої права» визначено поняття правового виховання в сфері прав людини, розкрито його роль у механізмі захисту прав людини, а також з'ясовано специфіку у методах його здійснення, порівняно із загальнотеоретичною характеристикою правового виховання. Підкреслено, що в останні декілька десятиліть питання правового виховання в сфері прав людини стали предметом численних дискусій на міжнародному рівні, частиною реформ в освітній сфері й центром постійної уваги неурядових організацій. У той же час, вітчизняна правова доктрина залишається осторонь вказаних тенденцій, продовжуючи розглядати правове виховання як процес, що ізольований від впливу «праволюдного підходу» (human rights approach).

Здійснено огляд положень міжнародних договорів та документів, що стосуються правового виховання. Серед них – Загальна декларація прав людини, 1948 р. (ст. 26); Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, 1965 р. (ст. 7); Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, 1966 р. (ст. 13); Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання, 1984 р. (ст. 10); Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, 1979 р. (ст. 10); Конвенція про права дитини, 1989 р. (ст. 29); Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх

сімей, 1990 р. (ст. 33); Конвенція про права інвалідів, 2006 р. (ст.ст. 4 і 8); Всесвітня програма ООН із виховання в сфері прав людини – Програма дій на 2005-2009 р.р., сфокусована на вихованні в сфері прав людини в початковій і середній школі; Програма дій на 2010-2014 р.р., сфокусована на правовому вихованні в сфері прав людини в вищій освіті, а також в освітніх програмах для вчителів, викладачів, державних службовців, представників правозастосовних і, зокрема, правоохоронних органів, військовослужбовців; Програма дій на 2015-2019 р.р., сфокусована на поширенні правових знань серед журналістів та інших медіа-професіоналів та ін.

У підрозділі 2.3 «Громадянське суспільство як сфера поширення правових знань» підкреслено, що становлення громадянського суспільства тісно пов'язано з інституціоналізацією вільних і багатоманітних інтеграцій громадян у громадські об'єднання, які дають змогу оптимального забезпечення реалізації та захисту основних прав і свобод людини.

Підкреслено, що особливості правової культури і правового виховання на етапі формування громадянського суспільства зумовлені відповідними об'єктивними та суб'єктивними чинниками, такими як: 1) відсутність налагоджених механізмів участі членів суспільства в управлінні державою; 2) відсутність налагоджених механізмів реалізації та захисту прав людини; 3) відсутність звички до відповідної активної діяльності; 4) недостатньо високий рівень необхідних правових знань та навичок, а також правосвідомості; 5) розшарування суспільства на групи за ціннісними орієнтаціями протилежного напрямку, наприклад, спрямованість однієї частини суспільства на перетворення його на громадянське, другої – на збереження існуючих соціальних відносин, третьої – на іншу модель суспільства тощо. Слід урахувати також те, що деякі індивіди зорієнтовані на недовіру до відповідних змін, особливо у ситуації затягнутого трансформаційного періоду (Ю. Разметаєва).

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, яке полягає у наданні загальнотеоретичної характеристики правового виховання шляхом визначення його поняття, структури і видів, основних форм здійснення та кола суб'єктів правового виховання, а також окреслення головних завдань на сучасному етапі державотворення в Україні.

Основні наукові й практичні результати дослідження є такими:

1. Природно-правове розуміння права як регулятора, який формує у членів суспільства відповідний світогляд, сприяє визнанню ними цінності та

соціальної значущості свободи, гуманізму, демократії, справедливості, толерантності тощо, має лежати в основі правового виховання на сучасному етапі державотворення в Україні, виступати принципом, що пронизує всю його систему, охоплює кожен його елемент, підпорядковує собі завдання правового виховання.

2. Правова соціалізація виступає частиною єдиного процесу включення індивіда до суспільних відносин даного конкретного суспільства й полягає в діяльнісному засвоєнні правової реальності, в поетапному формуванні правової свідомості індивіда, в осмисленні його правової культури, яка відіграє особливу роль в соціокультурній реальності. Правове виховання, головною метою якого є переведення правових цінностей із зовнішньої для людини площини в площину її внутрішніх уявлень і переконань, виступає провідним інструментом правової соціалізації.

3. Правове виховання представляє собою цілеспрямований, закономірний, поступовий вплив на розвиток особистості з метою формування в неї установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій для формування певної системи правових знань, умінь і навичок, правового мислення, високої правової культури. Ціллю правового виховання є досягнення глибокого розуміння цінності права, свідоме ставлення до прав та обов'язків, повага до правопорядку, готовність дотримуватися і сумлінно виконувати юридичні приписи, які відповідають універсальним правовим цінностям і основоположним принципам права.

4. Основними формами правового виховання є: 1) самовиховання (шляхом ознайомлення з юридичною літературою, офіційними юридичними текстами тощо); 2) виховання поваги до права в сім'ї (пояснення елементарних правил поведінки в повсякденних юридично значущих ситуаціях); 3) викладання юридичних дисциплін в загальноосвітніх закладах (серед завдань – ознайомлення з найбільш важливими юридичними поняттями, сприяння формуванню у дітей фундаментальних правових цінностей); 4) юридична підготовка в професійно-технічних і вищих навчальних закладах неюридичного профілю, у тому числі поширення поряд із загальними, спеціальних знань в сфері права, пов'язаних зі сферою майбутньої професійної діяльності; 5) правове виховання майбутніх юристів; 7) популяризація правових знань вченими-юристами, громадськими, зокрема, правозахисними організаціями, іншими інститутами громадянського суспільства (поширення правових знань через інтернет-ресурси, засоби масової інформації, публікації науково-популярних, наукових, нормативних матеріалів тощо); 8) проведення заходів правоосвітнього характеру органами публічної влади з найбільш актуальних правових питань, розробка спільних

інформаційних матеріалів із правових питань, поширення інформації про способи захисту прав та інтересів громадян тощо.

5. Завданнями правового виховання в умовах демократії є:

- 1) створення передумов для переходу від зовнішнього контролю за правомірністю поведінки до самоконтролю, завдяки тому, що універсальні правові цінності в процесі правового виховання набувають характеру внутрішньої цінності для людини, і поведінка такої особи за її внутрішнім переконанням визначається основоположними принципами права;
- 2) залучення громадян до вироблення суспільно важливих рішень шляхом поширення в процесі правового виховання цінностей самовираження;
- 3) забезпечення змістовної легітимації позитивного права шляхом доведення до учасників суспільних відносин відповідних правових цінностей та їх сприйняття ними через правосвідомість;
- 4) сприяння утвердженню толерантності в суспільстві шляхом поширення знань про інші культури, способи самовираження і прояви людської індивідуальності, пояснення ідеї рівності й недискримінації;
- 5) створення передумов утвердження в суспільстві верховенства права як основоположного елементу його конституційної традиції;
- 6) формування правової активності учасників суспільних відносин завдяки інтеріоризації правових цінностей, розвитку стійкого переконання у справедливості норм права.

6. Елементами правового виховання у сфері прав людини названо:

- а) зміцнення поваги прав людини та основних свобод;
- б) всебічний розвиток людської особистості і почуття людської гідності;
- в) сприяння взаєморозумінню, терпимості, рівності чоловіків і жінок, толерантності у відносинах між представниками усіх націй, корінних народів та меншин;
- г) надання всім людям можливості ефективно брати участь у житті вільного і демократичного суспільства, в якому панує право;
- д) розбудова й підтримання миру;
- е) заохочення сталого розвитку в інтересах суспільства та соціальної справедливості.

7. За допомогою правового виховання правові цінності утверджуються у свідомості індивідів, а також формуються відповідні знання та вміння з реалізації прав людини, завдяки чому громадянське суспільство здобуває здатність захищати свої правові ідеали та цінності. Формуванню громадянського суспільства можуть сприяти ті чинники, що перебувають у сфері духовного життя особи, формують індивідуальну правосвідомість і правову культуру. Вирішальна роль у цьому процесі належить правовому вихованню, як формальному, так і неформальному. При цьому ціннісними орієнтирами правового виховання повинні виступати права людини.

8. Комплексний підхід до правового виховання в галузі прав людини для представників інститутів громадянського суспільства повинен включати такі заходи: 1) виховання має спиратися на відповідні установки і правила – (а) навчальна підготовка за допомогою включення проблематики прав людини до навчальних програм формальних освітніх установ і програм онлайн-ової та / або загальної освіти; володіння знаннями в сфері прав людини як критерій для присвоєння кваліфікації тощо; (б) підготовка представників інституцій громадянського суспільства в якості інструкторів, здатних передавати знання та навички своїм колегам; (в) підтримка у створенні норм саморегулювання, зокрема – кодексів професійної етики, і створення об'єднань інститутів громадянського суспільства для обговорення в тому числі стандартів правового виховання тощо; 2) навчальні програми освіти в галузі прав людини для представників інститутів громадянського суспільства можуть включати наступні модулі: (а) короткий вступ в проблематику прав людини; (б) права представників інститутів громадянського суспільства, зокрема про право на інформацію; (в) дотримання прав людини в діяльності інститутів громадянського суспільства тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1) Тітомир-Зотова О. С. Правове виховання як передумова правової активності [Текст] / О. С. Тітомир-Зотова // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 6. – С. 21-23.

2) Тітомир-Зотова О. С. Роль інститутів громадянського суспільства у правовому вихованні [Текст] / О. С. Тітомир-Зотова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Випуск 6-2. – Том 1. – С. 58-61.

3) Тітомир-Зотова О. С. Правовое воспитание в условиях гражданского общества [Текст] / О. С. Тітомир-Зотова // Международный научно-практический журнал «Legea si Viata». – 2015. – № 3/2. – С. 88-91.

4) Тітомир-Зотова О. С. Роль правового виховання в механізмі забезпечення прав людини [Текст] / О. С. Тітомир-Зотова // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – 2014. – № 4(II). – С. 36-43.

5) Тітомир-Зотова О. С. Природно-правове розуміння права як ідейна основа правового виховання [Текст] / О. С. Тітомир-Зотова // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. – 2015. – Випуск 31. Том 1. – С. 47-50.

6) Тітомир-Зотова О. С. Правове виховання: основні поняття [Текст] / О. С. Тітомир-Зотова // «Права та обов'язки людини в сучасному світі»:

Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 14-15 листопада 2014 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2014. – Ч. I. – С. 27-29.

7) Тітомир-Зотова О. С. Правове виховання: принципи, функції і форми [Текст] / О. С. Тітомир-Зотова // «Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів»: Міжнародна науково-практична конференція, м. Київ, 21–22 листопада 2014 р. – К. : Центр правових наукових досліджень, 2014. – С. 40-41.

8) Тітомир-Зотова О. С. Правове виховання на сучасному етапі державотворення [Текст] / О. С. Тітомир-Зотова // «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 30-31 січня 2015 р. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2015. – С. 12-15.

9) Тітомир-Зотова О. С. Правове виховання на сучасному етапі державотворення в Україні [Текст] / О. С. Тітомир-Зотова // Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 3-4 квітня 2015 р. – Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2015. – С. 17-20.

АНОТАЦІЯ

Тітомир О. С. Правове виховання на сучасному етапі державотворення в Україні. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2015.

В роботі надано комплексну характеристику правового виховання з точки зору його ролі на сучасному етапі державотворення в Україні. Автором сформульовано завдання правового виховання, до яких віднесено: 1) створення передумов для переходу від зовнішнього контролю за правомірністю поведінки до самоконтролю, що підвищує ефективність правового регулювання, забезпечує стабільність правопорядку й знижує тиск на правову інфраструктуру; 2) залучення громадян до участі у виробленні суспільно важливих рішень шляхом поширення цінностей самовираження; 3) забезпечення змістовної легітимації позитивного права шляхом доведення до учасників суспільних відносин відповідних правових цінностей та їх сприйняття ними через правосвідомість; 4) сприяння утвердженню толерантності в суспільстві шляхом поширення знань про інші культури,

способи самовираження і прояви індивідуальності; 5) створення передумов утвердження в суспільстві верховенства права як основоположного елементу його конституційної традиції; 6) формування правової активності учасників суспільних відносин завдяки інтеріоризації правових цінностей, розвитку стійкого переконання у справедливості норм права.

Виділено такі елементи правового виховання у сфері прав людини: а) зміцнення поваги прав людини та основних свобод; б) всебічний розвиток людської особистості і почуття людської гідності; в) сприяння взаєморозумінню, терпимості, рівності чоловіків і жінок, толерантності у відносинах між представниками усіх націй, корінних народів та меншин; г) надання всім людям можливості ефективно брати участь у житті вільного і демократичного суспільства, в якому панує право; д) розбудова й підтримання миру; е) заохочення сталого розвитку в інтересах суспільства та соціальної справедливості тощо.

Особливу увагу приділено розкриттю ролі громадянського суспільства в утвердженні правової вихованості.

Ключові слова: правове виховання, правова соціалізація, правова активність, завдання правового виховання, правова культура, правомірне поведінка.

АННОТАЦІЯ

Титомир О. С. Правовое воспитание на современной этапе государственного строительства в Украине. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2015.

В работе представлена комплексная характеристика правового воспитания с точки зрения его роли на современном этапе государственного строительства в Украине. Автором сформулированы задачи правового воспитания, к которым отнесены: 1) создание предпосылок для перехода от внешнего контроля за правомерностью поведения к самоконтролю, что повышает эффективность правового регулирования, обеспечивает стабильность правопорядка и снижает давление на правовую инфраструктуру; 2) привлечение граждан к участию в выработке общественно важных решений путем распространения ценностей самовыражения; 3) обеспечение содержательной легитимации позитивного права путем доведения до участников общественных отношений

соответствующих правовых ценностей и их восприятие ими через правосознание; 4) содействие утверждению толерантности в обществе путем распространения знаний о других культурах, способах самовыражения и проявления индивидуальности; 5) создание предпосылок утверждения в обществе верховенства права как основополагающего элемента его конституционной традиции; 6) формирование правовой активности участников общественных отношений благодаря интериоризации правовых ценностей, развитию устойчивого убеждения в справедливости норм права.

Выделены элементы правового воспитания в области прав человека: а) укрепление уважения прав человека и основных свобод; б) всестороннее развитие человеческой личности и чувства человеческого достоинства; в) содействие взаимопониманию, терпимости, равенства мужчин и женщин, толерантности в отношениях между представителями всех наций, коренных народов и меньшинств; г) предоставление всем людям возможности эффективно участвовать в жизни свободного и демократического общества, в котором господствует право; д) развитие и поддержание мира; е) поощрение устойчивого развития в интересах общества и социальной справедливости.

Автор называет такие основные формы правового воспитания, как: самовоспитание; воспитание уважения к праву в семье; преподавание юридических дисциплин в общеобразовательных учреждениях; юридическая подготовка в профессионально-технических и высших учебных заведениях неюридического профиля, в том числе распространение наряду с общими специальными знаниями в области права, связанных со сферой будущей профессиональной деятельности; правовое воспитание будущих юристов; популяризация правовых знаний учеными-юристами, общественными, в частности правозащитными организациями, другими институтами гражданского общества и т.д.

Особое внимание уделено раскрытию роли гражданского общества в утверждении правовой воспитанности, которая в значительной мере объясняется тем, что при общении с другими индивидами и осуществлении деятельности, в которую включаются последние, человек получает статус субъекта коммуникации, участника правового дискурса.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовая социализация, правовая активность, задачи правового воспитания, правовая культура, правомерное поведение.

SUMMARY

Titomyr O. Legal education at the present stage of nation-building in Ukraine. – Manuscript copyright.

The Dissertation for obtaining Candidate of Juridical Sciences degree, speciality 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and law studies. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2015.

The paper presents a comprehensive description of the legal education in terms of its role at the present stage of nation-building in Ukraine. The author has formulated the objectives of legal education which include: 1) to create the prerequisites for the transition from external control over the legality to the self-control behavior which increases the efficiency of legal regulation, ensures the stability of the rule of law and reduces pressure on the legal infrastructure; 2) to promote citizen participation in the formulation of socially important decisions by spreading the values of self-expression; 3) to ensure the meaningful legitimation of positive law by bringing to the participants of social relations corresponding legal values and their perception through their sense of justice; 4) to promote the adoption of tolerance in society through the dissemination of knowledge about other cultures, ways of self-expression and individuality; 5) to approve the creation of prerequisites in society the rule of law as a fundamental element of its constitutional tradition; 6) to form the legal activity of the participants of public relations through internalization of legal values etc.

The author summarizes the provisions of international instruments which define the standards of legal education in the field of human rights and identifies the following elements: a) the strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms; b) the full development of human person and human dignity; c) the promotion of understanding, tolerance, gender equality and tolerance in relations between the representatives of all nations, indigenous peoples and minorities; g) the providing all people to participate effectively in a free and democratic society in which the rule of law is realized; e) the development and maintenance of peace; e) the promoting sustainable development of the public interest and social justice. Particular attention is paid to the disclosure of the role of civil society in the approval of legal education.

Keywords: legal education, legal socialization, legal activity, objectives of legal education, legal culture, lawful conduct.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
Лук'янов Д.В.

Підписано до друку 06.11.2015 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1389

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Україна, 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77